

Ievads

Telpa bieži ir tikusi vērtēta un pieņemta kā relatīvi neievērots dzīves aspekts vai fons. Ikdienas dzīvē tā vienkārši tiek aizpildīta, lietota un šķērsota. Kas ir telpa? Kamēr mums nejautā, kas tā ir, mūsu ikdiena rit raiti no telpas uz telpu, no vietas uz citu vietu, piemēram, no mājām uz darbu sabiedriskajā transportā, darbā vai studijās no viena kabineta uz citu, nereti pārvietojoties liftā, vakarā dodamies uz kinoteātri vai koncertzāli, mājās televizoru ekrānos vērojam astronautus paceļamies debesīs no Zemes un pazūdam Visuma tumsā starp zvaigznēm un raidot savus video no kosmosa stacijas, bet tikmēr datora ekrānā draugs, izmantojot *Skype*, zvana no Amerikas Savienotajām Valstīm uz Latviju un stāsta par savu studiju pieredzi klīnikā, savukārt ar citu vēlāk uzsplēļu datorspēli. Un tad kāds mums vai mēs paši sev negaidīti uzdodam jautājumu: “Kas īsti ir telpa? Kas visām šīm, iepriekšminētajām, dažādajām telpām ir kopīgs?” Atbilde tik ātri var nerasties, turklāt var izrādīties, ka mēs pat īsti nezinām, ko atbildēt, jo, kas ir telpa kā tāda, un vai maz ir kāda vienota telpa vai tomēr tikai atsevišķas vietas, kurās mēs vai citi atrodamies.

Ierasti ar telpu saprotam fizikā vai ģeometrijā lietotu terminu, kas raksturo ķermeņu izplatību trīs dimensijās – augstumā, platumā un garumā. Tieši tā par telpu – par abstraktu telpu – mums ir mācīts matemātikas un fizikas mācību stundās. Taču šāda atbilde nav bijusi vienmēr. Daudzu gadsimtu gaitā filosofi jautājumus un atbildes par telpu ir formulējuši dažādi, piemēram, vai tā ir kas reāls vai tikai mentāls konstrukts (vai mūsu uztveres un domāšanas radīta)? Vai tā ir substanciāla (pastāv pati par sevi) vai arī ir relacionāla (nosakāma), ņemot vērā attiecības starp lietām? Tie, kas uzskata, ka telpa ir substanciāla, teiks, ka telpa ir objektīva parādība, kas satur punktus vai apgabalus, kuros izvietojas pasaules lietas. Savukārt relacionālisti apgalvos, ka vienīgā lieta, kas ir reāla jautājumā par telpu, ir telpiskās attiecības starp fiziskiem objektiem (*Blackburn*, 1996, 357). Taču telpu

var neanalizēt abstrakti. To var aplūkot arī kā konkrētu telpu un konkrētu vietu, kurā notiek cilvēku dzīve un kas nosaka gan cilvēku un lietu atrašanos un pārvietošanos, gan veido cilvēka pasaules izpratni un jēgu, piemēram, ja runājam par mājām kā telpu vai par baznīcu kā sakrālo telpu, vai kapsētu kā īpašu vietu cilvēku attiecību uzturēšanai ar mirušo pasauli. Tā būtu telpas filosofiski antropoloģiskā analīze un īpašības. Proti, šajā gadījumā parādās mēģinājumi skaidrot telpu kā cilvēcisku un sociālu attiecību fenomenu, pietuvinot mūs atbildei uz jautājumu “kas ir cilvēks?”.

Tieši telpa kā cilvēciskās pasaules atainotāja 20. un 21. gadsimtā piesaista plašu uzmanību un tiek saistīta nevis ar zinātnisku vai reliģisku atziņu un interese veidošanos, bet sociālajām attiecībām. Pētnieki pievēršas konkrētas vietas kā jēgveidojoša fenomena tapšanai, telpiskumam un ikdienas dzīves telpai, kas ieskauj, veido un atklāj cilvēciskās attiecības un cilvēka pašizpratni (Kūle, Kūlis, 1998, 461–473). Kolumbiešu izcelsmes amerikāņu antropologs Artūro Eskobars uzskata, ka Senās Grieķijas domātāju, piemēram, Platona, un Rietumeiropas filosofijā – bieži ar teoloģijas un fizikas atbalstu – ir nostiprinājies viedoklis, ka telpa ir kaut kas absolūts, neierobežots un universāls, vienlaikus atstājot “vietu” atsevišķā, ierobežotā un lokālā jomai (Cresswell, 2004, 19).

Mūsdienās jautājums “kur?” tiek cieši saistīts ar jautājumu “kurš?”. Šai plašajai interesei par telpu tiek lietots apzīmējums “telpiskais pavērsiens” (*spatial turn*)¹ – citāda telpas izpratne izveidojusies ne tikai filosofijā, bet arī citās humanitārajās un sociālajās zinātnēs, piemēram, antropoloģijā aplūko telpu saistībā ar to, kā veidojas sabiedrība kosmopolitiskajā pasaulē; mediju teorijā notiek pāreja no naratīva jeb stāstījuma uz vizuālo mediju (naratīvs saistīts ar laiku, vizuālais medijs – ar telpu). Socioloģijā savukārt pievēršas telpai kā iespējai pietuvoties pieredzei, izprast sociālo realitāti, piemēram, dzīvi pilsētā. Viena no jomām, kas pēta cilvēka, telpas un vietas attiecības, ir ģeogrāfija. Postmodernā ģeogrāfija pievēršas apjēgtajai, izjustajai telpai.

Piemēram, ķīniešu izcelsmes amerikāņu ģeogrāfs Ji-Fu Tuans, kas ir viens no ievērojamākajiem domātājiem, kas piedāvā uz telpu lūkoties caur cilvēka pieredzi – kā cilvēki domā un izjūt telpu un kā veido piederības sajūtu vietām, raksta:

¹ Pie ievērojamākajiem šī pavērsiena pārstāvjiem būtu pieskaitāms amerikāņu postmodernists, politiskais ģeogrāfs Edvards Soja (1940–2015) ar darbu “Postmodernās ģeogrāfijas. Telpas atkārtošana kritiskajā sociālajā teorijā” (Soja, E. *Postmodern geographies. The reassertion of space in critical social theory*. London: Verso, 1990.) un ķīniešu izcelsmes amerikāņu ģeogrāfs Ji-Fu Tuans (Tuan, Yi-Fu. *Space and place. The perspective of experience*. Minnesota: University of Minnesota Press, 2001. Šo darbu pirmo reizi publicēja 1977. gadā).

“Telpa” un “vieta” ir pazīstami vārdi, kas apzīmē kopīgu pieredzi. Mēs dzīvojam telpā. Nevar būt vēl kāda cita telpa ēkai, kas ir uz konkrētā zemes gabala. Lielie Līdzenumi izskatās telpiski. Vieta ir *drošība*, telpa ir *brīvība*: mēs esam piesaistīti vienai vietai un ilgojamies pēc citas. Nav citu vietu, kas būtu līdzīgākas mājām. Kas ir mājas? Tā ir veca lauku sētas māja, sena apkārtnē, dzimtā pilsēta, dzimtene. Ģeogrāfi pēta vietas. Plānotāji vēlētos raisīt mūsos “vietas sajūtu”. Tie nav ārkārtas izteikumi. Telpa un vieta ir dzīvotās pasaules pamatkomponentes; mēs pieņemam tās kā pašsaprotamas. Taču, kad mēs par tām sākam domāt, tās var atklāt negaidītas nozīmes un radīt jautājumus, kurus mēs iepriekš nebijām domājuši uzdot.” (*Tuan, Yi-Fu*, 2001, 3)

Telpas saistība ar cilvēka pasauli iezīmējas arī šī vārda izcelsmē un nozīmes vēsturē. Vārdam “telpa” latviešu valodā ir tikai nedaudz vairāk kā simt gadu. To 1873. gadā mūsu valodā ieviesis publicists un valodnieks Atis Kronvalds, lai aizstātu no vācu valodas patapināto “rūme” (*Raum* – vācu valodā nozīmē “telpa”), kas joprojām nereti tiek lietots sarunvalodā, piemēram, kad sakām – izrūmēt vietu. Iepriekš A. Kronvalds lietoja vārdus “patelpa” un “patalpa”. Pētot vārda “telpa” etimoloģijas vēsturi (vārda vēsturisko izcelsmi), konstatēts, ka latviešu valodas vārds “telpa” ir saistīts ar senslāvu valodā un no tās krievu valodā lietotā vārda “tolpa” (*толпа* – krievu valodā nozīmē “pūlis”, “bars”, “gūzma”, “banda”), kas liecina, ka telpa sākotnēji ir apzīmējusi cilvēku kopumu. Vārdam “tolpa” ir indoeiropiešu valodu sakne “telp”, kas nozīmē “vieta”, “būt vietā”. “Telp” savukārt cēlies no “tel” – “tilts”, “plakans”, “līdzens pamats”, “dēlis”. Tādējādi var teikt, ka telpa sākotnēji tikusi saprasta kā vieta, kurā uzturas cilvēku kopība.² Kur nav bijis cilvēku, tur nav bijusi telpa.³ Vārda nozīmes vēsturiskā izcelsme raksturo sākotnējo izpratni, kādu nes konkrētais vārds – nozīmi, no kuras izaug un uz kuras uzslāņojas turpmākā, arī mūsdienu, izpratne par telpu.

Franču filosofs Mišels Fuko (1926–1984) uzskatīja, ka 19. gadsimta ideja bija vēsture – tajā dominēja tādas tēmas kā attīstība, apstāšanās, krīzes un to cikli, pagātnes krāšana. Taču mūsdienu varētu nosaukt par telpas laikmetu – dzīvojam laikā, kad būtiski ir jēdzieni “tuvais” un “tālais”, pārvietošanās no viena kontinenta uz citiem. Šo procesu ietekmē dzīve tiek tvērtā nevis kā Lielā Dzīvē, kas attīstās, ejot cauri laikam, bet gan kā tīkls, kas savieno dažādus punktus (*Foucault*, 1967 (1984), 1).⁴

² Piemēram, krievu valodas vārds *толпа* – “bars”, “pūlis” – saistīts ar vārdu “cilvēki”, “ļaudis” izcelsmi. Iegūts no: <https://etymological.academic.ru/5199/толпа>.

³ Izvērstāks vārda “telpa” etimoloģijas skaidrojums pieejams grāmatā: Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca, 2. sējums*. Rīga: Avots, 1992, 385.

⁴ Foucault, M. *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias*. Iegūts no: <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf>.

Rietumeiropas filosofijas vēsturē arī telpai ir sava vēsture – laika dimensija. Tādējādi telpa it kā netieši krustojas ar laiku. Viduslaikos eksistēja telpu hierarhija – sakrālās un profānās vietas, aizsargātās un neaizsargātās vietas, lauki un pilsētas. Savukārt kosmoloģiskajā teorijā eksistēja telpas virs debesīm (debesu valstība), debesu valstībai tika pretnostatīta Zemes, laikmetīgā pasaule. Telpas hierarhija veidoja to, ko var saukt par lokalizāciju telpu. Taču šī telpa sabruka līdz ar Galileja atklājumu, ka Zeme griežas ap Sauli un telpa ir bezgalīga, turklāt bezgalīgi atvērta. Iznākumā sabruka viduslaiku priekšstats – tagad lietas vieta bija vairs tikai kustīgs punkts telpā, tieši tāpat kā lietas miers kļuva vairs tikai par tās līdz bezgalībai palēninātu kustību. Pateicoties Galilejam, no 17. gadsimta izplatība aizstāj lokalizāciju. Savukārt mūsdienās jau atrašanās vieta aizstāj izplatību. Atrašanās vietu jeb novietojumu nosaka starp punktiem un elementiem – tā kļūst aprakstāma analogijā ar režģi.

Iedziļinoties telpas fenomenā, atklājas, ka mēs dzīvojam nevis kādā homogēnā vai tukšā telpā, bet gan tādā, kas ir uzlādēta ar dažādām pazīmēm, spokiem un cilvēku vēlmēm. Te, protams, ir runa par dvēseles pasauli. Taču tikpat uzlādēta ir arī ārējā pasaule.

Telpa un vieta

Tieši sengrieķu filosofi ir pirmie, kas pievēršas jautājumam, kas ir telpa un kas ir vieta, iestrādājot konceptuālu aparātu mūsu izpratnei par šiem fenomeniem. Ievērojamākie no tiem ir Platons un Aristotelis, kas fundamentāli nošķir telpu (*chōra*) un vietu (*topos*).⁵ Varētu teikt, ka viņu domu vadmotīvs iezīmē būtisku Rietumeiropas domāšanas paradigmas sākumu, 21. gadsimta filosofus aicinot atgriezties pie “vietas” kā cilvēka pasaules jēgas veidojošā satvara, kas ir pretstatā abstraktai un bezgalīgai telpai.

Platons darbā – dialogā “Tīmajš”, iztīrājot Kosmosa uzbūvi, runā par telpu kā “*chōra*”, kas apzīmē bezgalīgu izplatību, no kuras tiek radīts Visums. Tā ir telpiska kosmosa radīšanas nepieciešamība. “*Chōra*” ir kā kosmisko spēku matrica, kas iekustina plašo “tvertni”, kurā lietas kļūst konkrētas noteikto formu dēļ. Tomēr “*chōra*” ir nenoteikta telpa; drīzāk tā ir pirmstelpisks nosacījums telpisko priekšmetu un pasaules radīšanai (*Zeyl*, 2005 (2017)).

Savukārt Aristotelis darba “Fizika” 4. grāmatā interpretē vietu, kas determinēta un ierobežota kā atsevišķas telpas jeb vietas, jo, viņa ieskatā, tam, kas vēlas izprast fiziku, ir arī jāzina, vai tā pastāv vai ne, kā tā pastāv un kas tā ir. Vietas esamība tiek pierādīta ar to, ka, pirmkārt, visi priekšmeti kaut kur atrodas, ja vien

⁵ Sk.: Casey, E. S. Space. No: *The Routledge Companion to Phenomenology*. Sebastian Luft and Soren Overgaard, eds., 2011, 202–210.

tie eksistē; otrkārt, ar priekšmetu pārvietošanās faktu telpā; treškārt, balstoties uz priekšmetu pārvietošanu, piemēram, kur agrāk bija ūdens, tagad var atrasties gaiss, vai pretēji. Vieta ne tikai eksistē, veidojot priekšstatu par kaut ko, bet tai ir arī noteikts spēks, jo saskaņā ar Aristoteļa uzskatu katrs priekšmets, ja vien tam neliek šķēršļus, tiecas ieņemt savu vietu. Piemēram, uguns tiecas uz augšu, zeme – uz zemi, uz leju, turklāt ‘uz leju’ un ‘uz augšu’ ir vietu veidi.

Kas ir vieta? Atbildes var būt šādas:

- 1) lietas forma;
- 2) lietas matērija;
- 3) izplatība starp aptveramā un aptverošā galējām robežām;
- 4) aptverošā ķermeņa robeža.

Ņemot vērā, ka vieta ir nodalāma no ķermeņa, tā nevar būt ķermeņa forma. Tā aptver tajā esošos priekšmetus, tāpēc tā nav šo priekšmetu matērija. Tās ieskaustais ķermenis pārvietojas, tāpēc vieta šķiet izplatība, kas eksistē starp priekšmetu un tā robežām, kas to aptver. Tā kā šāda izplatība neeksistē, jo aptveramā un aptverošā robežas jeb malas saskaras vietā, atliek pieņemt, ka vieta ir aptverošā ķermeņa robeža, jo tā saskaras ar aptverto. Svarīgi ir arī tas, ka vieta eksistē kopā ar priekšmetu, jo priekšmeta robeža – forma – eksistē vienlaikus ar to, kas to ierobežo, aptverošā robežu, jo abu robežas sakļaujas kopā vienā, jo starp tām nav izplatības telpas. Līdz ar to ķermeņa pirmā aptverošā robeža arī ir ķermeņa vieta, proti, *lietas x vieta ir pirmā (iekšējā) nekustīgā lietas robeža, kas ietver x (Phy IV 4, 212a 20–21)*.⁶ Aristoteļa dotā vietas definīcija ir gan vienkārša, gan pietiekami komplicēta, lai par to diskusijas turpinātos vairākus gadu tūkstošus.

Taču Aristotelis aplūko ne tikai jēdzienu “vieta”, bet arī telpai raksturīgu jēdzienu “dimensija”, ar kuru tik ierasti raksturojam telpu mūsdienās. Aristotelis gan runā par sešām dimensijām kā par virzieniem: augšā, lejā, pa labi, pa kreisi, priekšā, aiz muguras. Tie vienmēr nemainīgi raksturo mūsu pozīciju.

Aristoteli neinteresē telpa un vieta pati par sevi, bet gan tas, kas ir kustība. Lai atbildētu uz jautājumu, kas ir kustība, tiek skaidrots, kas ir vieta.

Telpa kā uztveres forma

Divdesmitajā un divdesmit pirmajā gadsimtā skatījums uz telpu tiek paplašināts – tā tiek aplūkota kā tāda, kas nav vispirms pieredzes, bet gan ir cilvēka pieredzes un dzīves piepildīta. Šāda pieeja telpai veidojas pretēji jaunlaiku filosofijas

⁶ Aristotle. *Physic Books III and IV*. Transl. with introduction and notes by Edward Hussey. Oxford, 1993, 28.

Īsumā ar to, kā Aristotelis gūst šādu secinājumu, var iepazīties: <http://ndpr.nd.edu/news/on-location-aristotle-s-concept-of-place/> [sk. 24.09.2017.].

pārņemtajai pieejai par telpu kā kaut ko abstraktu un pirms pieredzes dotu (šādas pieejas apzīmēšanai izmantosim apzīmējumu “apriori” – tāds, kas dots pirms pieredzes).

Laiks un telpa aptver visu realitāti, bez telpas un laika kā nosacījumiem nevaram iedomāties nevienu lietu. Sengrieķu domātāji, piemēram, Aristotelis, analizēja telpu kā vietu, kas izsaka dažādu ķermeņu stāvokļus attiecībā citam pret citu. Telpa, arī Kosmos (Visums), nav iedomājama kā tukša telpa. Diskusija, kas ir telpa un vai tā ir tukša vai ne, aktualizējas līdz ar jaunlaiku zinātnes attīstību, kad zinātne sāk konfrontēt reliģijas priekšstatus par Kosmosu, tostarp telpu. Vai Dievs ir kas telpisks un laicisks? Ja ne, tad kā saprast Dievu? Kā skaidrot planētu kustību debesīs? Vai tās kustina kāda viela – ēters – vai tomēr kas cits, kas nav brīnums? Jaunlaiku filosofijā (16.–18. gadsimtā) parādās jautājums, kas ir telpa pati par sevi – kā abstrakta telpa.

Būtisku pavērsienu telpas un arī laika izpratnē ieviesa vācu filosofs Imanuels Kants, kurš postulēja, ka telpa ir nevis kas ārējs, bet cilvēkam piemītoša “jutekliskā vērojuma tīrā forma”, bez kuras cilvēks nevar uztver nevienu ārēju priekšmetu. Viņaprāt, telpas uztvere ir viena no fundamentālajām cilvēka uztveres spējām, kas ļauj tapt cilvēka uztvertajai pasaulei un zināšanām par to. Kā Kants nonāk pie šāda secinājuma, un ko īsti nozīmē “jutekliskā vērojuma tīrā forma”?

Kants vērsās pret ievērojamo fiziķi Īzaku Ņūtonu (1643–1716) un vācu matemātiķi, fiziķi un filosofu Gotfrīdu Vilhelmu Leibnicu (1646–1716), kaut gan Ņūtonam un Leibnicam bija pretēji uzskati par telpu un laiku, turklāt katrs no viņiem guva ļoti līdzīgus atklājumus matemātikā. Ņūtons uzskatīja, ka telpa un laiks ir realitātes, kas ir neatkarīgas no cilvēka prāta. Pastāv absolūta, nekustīga un nemainīga telpa, kurā atrodas visas lokācijas jeb vietas. Telpa ir kā tukšs konteiners, kas pastāv pirms visa materiālā satura. Kants savukārt uzskatīja, ka Ņūtona priekšstati par telpu un arī laiku, kas līdzīgi telpai pastāv pirms visu lietu pastāvēšanas un ir līdzīgs konteineram, apdraud cilvēka brīvību un morāli. Ja telpa un laiks ir absolūti, tad matemātikai, ģeometrijai un cēloņu un seku attiecībām Visumā būtu jānotiek absolūti. Mūsu pasaule tad būtu vienkārša, paredzama, mehāniska, bez brīvības iespējas. Turklāt, ja telpa un laiks ir absolūti un ja kāds tic Dievam, tad laiks un telpa būtu Dievam piemītošas īpašības. Tad telpa un laiks ar visām tajos notiekošajām nepilnībām un ciešanām varētu tikt pilnībā vai daļēji identificētas ar Dievu. Kants noraidīja šo priekšstatu, uzskatot, ka Dievs atrodas ārpus laika un telpas. Viņš centās atrast veidu, kā izskaidrot telpu un laiku tā, lai tie būtu zinātniski derīgi, taču nošķirti no lietu absolūtās kārtības (Wick, 2013, 50–53).

Pretēji Ņūtona telpas dabaszinātniskajai izpratnei Leibnics veidoja priekšstatus par telpu, balstoties uz metafiziskajiem uzskatiem, ko ietekmē matemātika. Atbilstoši Leibnica uzskatiem Visumu veido vienkāršas substances (varam

tos salīdzināt ar atomiem), kas savstarpēji ir neatkarīgas dvēseles ar Dieva dotu uztveri jeb percepciju. Dvēseles nav izvietotas ne telpā, ne laikā. Telpa un laiks ir tikai atbilstošo uztvērumu sakārtojums katrā dvēseliskajā punktā, kurus Leibnics dēvē par monādēm.⁷ Monādes savstarpēji nekomunicē, katra no tām ir izolēta. Dievs kā augstākā un centrālā Dvēsele vada un veido harmoniju starp monādēm. Tas būtu līdzīgi kā divi neredzīgi cilvēki spēlētu šahu, lietojot vien verbālu komunikāciju par šaha galdiņu, kas pastāv tikai viņu iztēlē. Reālais šaha galdiņš nepastāv, arī reālās telpas šim galdiņam nav, taču spēles darbība ir jēgpilna. Leibnica teorijā telpa ir tikai attiecība starp uztverēm jeb šiem objektiem. Saskaņā ar Leibnica uzskatu dvēseles un to objekti ir primāri; telpa un laiks ir sekundāri – tie veidojas tikai saskaņā ar vienkāršo dvēseļu perceptuālo saturu. Telpa ir tikai attiecības, kārtība starp uztvertajiem objektiem. Ja nepastāv objektu (Dieva dotu perceptuālo saturu vienkāršajās dvēselēs), tad nepastāv arī telpa. Bet kā ir ar Dievu? Pēc Leibnica domām, telpa nav nepieciešama, lai uztvertu lietas, jo telpa nevar būt absolūta. Savukārt Kants uzskatīja: pat ja mēs nevaram stingri apgalvot, pastāv vai nepastāv Dievs, tomēr maz ticams, ka Visumā pastāv uztveres, kas būtu neatkarīgas no telpas un laika.

Kants jautājumu par telpu sāk iztirzāt, skaidrojot, kā veidojas mūsu izziņa par pasauli. Pēc viņa domām, jebkuras zināšanas sākas ar pieredzi, tomēr tās neizriet no pieredzes. Zināšanu vispārējos un nepieciešamos nosacījumus var nodrošināt tikai prātā esošas, pirms pieredzes esošas formas – “tīras formas”, proti, tīras, jo tajās nav nekā, kas būtu saistīts ar mūsu pieredzi, bet ir pirms jebkuras pieredzes. Cilvēka juteklībai ir divas šādas formas jeb veidi, kā jutekliski uztvertais materiāls tiek sakārtots, pirms vispār jebko vēl esam sākuši uztvert, – tie ir telpa un laiks, kurās tiek sakārtota pieredze un vērotas parādības. Kants uzskata, ka tieši formas dara iespējamu uztveri un ļauj apjēgt dažādos konkrētos izplatītos ķermeņus.

Proti, Kants uzskatīja, ka vien cilvēka prāts sakārto mūsu uztveri par to, kas ir telpa un laiks. Atšķirībā no Ņūtona un Leibnica Kants domāja, ka telpa un arī laiks ir pirms pašiem objektiem, kas tajos tiek ietverti, tādējādi norādot, ka telpa un laiks pastāv neatkarīgi no tajā ietvertā materiālā satura.

---

⁷ Leibnica darba tulkotājs Vilnis Zariņš atklājis, ka sengrieķu filosofi Demokrits, Epikūrs, kā arī 17. gadsimta franču filosofs Pjērs Gasendī (1592–1655) atomus izprata kā sīkus, nedalāmus materiālas dabas graudiņus vai ķermenīšus, no kuru salikumiem un kombinācijām veidojas visas lietas. Viņš raksta: “Šāds pasaules modelis nebija pieņemams Leibnicam, kurš uzskatīja, ka dalāmība sniedz bezgalību. Tādēļ nedalāmi atomi, pēc viņa domām, būtu absurds. Lai arī cik sīki tie būtu, tie aizņemtu kaut kādu daļu telpas, bet telpa, kā uzskatīja Leibnics, ir bezgalīgi dalāma. Tāpēc saskaņā ar Leibnica viedokli monādēm nemaz nav izplatītības. Tām nav arī figūras jeb formas. Tās nav dalāmas arī domās.” (Zariņš, V. Piezīmes pie paragrāfiem. No: Leibnics, *Monadoloģija*, Rīga, 2011, 75.)

Jāpiebilst, ka Kantu interesēja noskaidrot, kā darbojas mūsu prāts, izzinot pasauli, – kādi ir prāta darbības nosacījumi. Ja prāts ir tas, kas izšķiras par drošo zināšanu kritēriju, tad filosofijas uzdevums būtu noskaidrot prāta nosacījumus. Pēc Kanta domām, viens no vistiešākajiem veidiem, kā varam izzināt priekšmetus, ir tos vērojot. Vērojums nav vien skatiens. Kants ar to saprata plašāku veidu, kā ar saviem jutekļiem – visām mūsu maņām – uztveram priekšmetus.

Kants domāja, ka telpa nav kaut kas ārējs kā kontainers vai kaste, kurā viss atrodas, bet gan paša cilvēka kognitīvo spēju īpašība – veids, kā mēs uztverē sakārtojam ar maņām tvertās lietas. Telpu raksturo četras būtiskas pazīmes.

Pirmkārt, telpa nav empīrisks jēdziens, kas būtu atvasināts no ārēji uztvertā:

“[...] lai kādas sajūtas varētu attiecināt uz kaut ko ārpus manis (t. i., uz kaut ko, kas ir citā telpas vietā, nekā tā, kur es atrodos), tāpat arī lai es varētu iedomāties lietas vienu ārpus otras un līdzās vienu otrai, tātad ne tikai kā atšķirīgas, bet kā dažādās vietās esošas, telpas jēdzienam jau jāatrodas pamatā. Tādējādi telpas priekšstatu nevar ar pieredzi aizgūt no ārējo parādību attiecībām, bet šī ārējā pieredze pati vispirms iespējama tikai ar telpas priekšstatu” (Kants, 2011, 63).

Telpa nav ārējo, pasaulē redzamo un uztveramo lietu īpašība vai attiecība starp objektiem. Ja kaut ko iztēlojamies kā priekšmetu, tad to iztēlojamies jau dotu telpā.

Otrkārt, telpa atrodas visu ārējo vērojumu pamatā:

“Nekad nevar iedomāties, ka telpas nav, kaut tanī pašā laikā gluži labi varam iedomāties, ka tajā nav sastopami nekādi priekšmeti. Telpa tāpēc jāuzlūko par parādību iespējamības nosacījumu, bet nevis par noteiksmi, kas no tām atkarīgs; telpa ir apriors priekšstats, kas nepieciešamā veidā atrodas ārējo parādību pamatā.” (*Ibid.*, 63–64)

Telpa ir nosacījums, lai mēs vispār varētu uztvert kādu objektu.

Kants iebilda filosofiem, kas uzskatīja, ka telpa ir attiecības starp pasaules objektiem, turklāt kopējā, absolūtā telpa nav dažādu atsevišķo telpu summa. Proti, treškārt, pēc Kanta domām:

“[...] telpa ir nevis diskursīvs jeb, kā mēdz sacīt, vispārīgs jēdziens par lietu vispār attiecībām, bet gan tīrs vērojums. Jo mēs varam, pirmkārt, iedomāties tikai vienu vienīgu telpu, un, ja runā par daudzām telpām, ar tām saprot tikai vienas un tās pašas vienotās telpas daļas. Arī šīs daļas nevar būt pirms vienotās visaptverošās telpas kā tās sastāvdaļas (no kurām būtu iespējams tās salikt), bet tiek domātas tikai tajā. Telpa ir būtiski vienota, daudzējādais tajā un līdz ar to arī vispārīgais jēdziens par telpām vispār pamatojas tikai uz ierobežojumiem. No tā izriet, ka attiecībā uz telpu visu tās jēdzienu pamatā atrodas apriors (ne empīrisks) vērojums. Tā arī visi ģeometriskie pamatprincipi,

piemēram, ka trīsstūrī divu sānu summa lielāka par trešo, vienmēr tiek atvasināti no vērojuma un, proti, apriori ar apodiktisku drošību, bet nekad no līnijas un trīsstūra vispārīgiem jēdzieniem.” (Kants, 2011, 64)

Jāpiebilst, ka Kantam telpa ir ne tikai apriora, bet arī apodiktiska – neapšaubāmi stabila un nemainīga.

Vai telpa ir bezgalīga? Raugoties nakts tumsā plašajā zvaigznājā, tā mēs varētu domāt. Ceturtkārt, Kants uzskata, ka telpa, pat ja to domājam kā bezgalīgu telpu, kā absolūtu telpu, kas aptver itin visu, nav jāsaprot kā konkrēts jēdziens “bezgalība”:

“[...] telpu mēs iedomājamies kā bezgalīgu dotu lielumu. Ikviens jēdziens gan jādoma kā priekšstats, kas ietveras dažādu iespējamo priekšstatu bezgalīgā daudzumā (kā to kopēja pazīme) un kas tādējādi tos satur zem sevis, taču nevienu jēdzienu kā tādu nevar domāt tā, it kā tas saturētu priekšstatu bezgalīgu daudzumu sevī. Tomēr telpu mēs tā domājam (jo visas telpas daļas līdz pat bezgalībai eksistē reizē). Tātad sākotnējais priekšstats par telpu ir *aprioris vērojums, nevis jēdziens*.” (Kants, 2011, 64)

Kanta secinājums par mūsu izziņas gaitu – ka mūsu izziņai, pirms jebkas tajā tiek dots un domāts, piemīt iepriekš noteikta kārtība – noved pie atziņas, ka tieši telpa un laiks ir tās mūsu vērojuma (pasaules uztveres) formas, bez kurām nav uztverams neviens ārējs priekšmets. Būtiskākais, ar ko šis Kanta secinājums ieiet vēsturē, ir tas, ka telpa un laiks ir cilvēkam piemītošas izziņas formas, nevis ārpusaules īpašības. Tas ir revolucionārs pavērsiens Rietumu kultūras domas vēsturē.

Mūsdienās pētnieku, it īpaši kognitīvo zinātnieku, interesi joprojām piesaista telpa kā būtiska cilvēka uztveres forma. Filozofs un kognitīvo zinātņu pētnieks Jurgis Šķilters par telpu un uztveri raksta:

“Telpas uztvere ir viena no cilvēka visfundamentālākajām uztveres spējām. Pirmkārt, tāpēc, ka cilvēks to apgūst pirms citām spējām. Otrkārt, tāpēc, ka citas spējas lielā mērā rodas kā telpas uztveres un telpisko prasmju rezultāts. To, ka telpas apguve ir ļoti agrīna no vecumposmu perspektīvas, to skaidri apliecinājuši amerikāņu kognitīvzinātnieces Džīnas Mandleras (*Jean Mandler*) pētījumi, kura vairākus gadu desmitus skrupulozi pētījusi zīdaiņu uztveri un konstatējusi, ka salīdzinoši agri – jau pirms cilvēkam sāk attīstīties valoda un abstraktas zināšanas – ir izveidojušās visai detalizētas un kompleksas telpiskās uztveres matricas, kuras viņa dēvē par tēlshēmām (*image schemas*). Piemēram, elpojot cilvēks veido tvertnes (*container*) shēmu, jo ir kā tvertne gaisam, bet, pārvietojoties no vienas telpas otrā, pārvietojas no vienas tvertnes otrā. Brīdī, kad māte satver bērnu, veidojas saistījuma shēma, kas var izpausties vienpusēji vai abpusēji. Šīs un citas telpiskās uztveres shēmas attīstās, pirms cilvēkam ir izveidojusies valodas apstrādē.” (Šķilters, 2017, 6)

Kognitīvie zinātnieki uzskata, ka visas cilvēka zināšanas – gan abstraktās, gan teorētiskās, kas attīstās viņa dzīves laikā, balstās uz šīm telpiskajām matricām.

J. Šķilters raksta, ka, salīdzinot vairākas kultūras un valodas kopienas, ir atklāta pārsteidzoša vienprātība par to, ka labi ir augstāk, bet slikti – zemāk. “Zemā” un “augstā” kultūra ir tikai viens no piemēriem, kurā šis nošķirums uzskatāmi izpaužas. Emociju uztvere (kas pati par sevi nav telpiska) ir saistīta ar telpas uztveri. Kāpēc? Visticamāk, tāpēc, ka telpiski skaidrojumi ir vienkāršāki un saprotamāki:

“Telpiskums ir formāts, kuru lietojam pašsaprotami, automātiski. Interesanti ir pētījumi, kuros cilvēkiem liek aprakstīt darbības, ko viņi veic internetā. Pola Maglio un Tīnijas Metlokas pētnieku grupas rezultāti apliecina to, ka cilvēki globālo tīmekli uztver telpiski: viņi nāk un iet, atver un aizver tā struktūras, kas pašas par sevi nav telpiskas. Interneta lietotāji tātad izmanto telpiskas struktūras, lai sakārtotu zināšanas par tīmekli, kas nav telpisks. Informācijas vide tātad ir telpiska – nevis tajā nozīmē, ka varam tajā fiziski pārvietoties, bet gan tajā, ka uztveram un saprotam to telpiski.” (Šķilters, 2017, 6–9)

Pavērsiens uz telpas miesu un vietu

Telpa un cilvēka ķermenis

Lai gan Kants telpu raksturo kā izziņai nepieciešamu īpašību, tomēr viņa skatījums nav tik viennozīmīgs. Telpā kā apkārtnē nevar orientēties bez sava ķermeņa kā atskaites punkta. Rakstā “Ko nozīmē orientēties domāšanā?” Kants aplūko jēdziena “orientēties” trīs nozīmes, kad no spējas ķermeniski orientēties telpā mēs nonākam pie spējas orientēties domāšanā jeb prātam vadīt pašam sevi. Viņš uzskata, ka “vārda “orientēties” īstā nozīme ir šāda: pēc dotas pasaules puses (iedalīdami horizontu četrās) atrast pārējās, it īpaši ausmas [pusi]” (Kants, 2005, 51). Lai varētu orientēties telpā pēc šādas metodes, ir nepieciešams kā subjektam spēt atšķirt labo roku no kreisās. Kants to dēvē par izjūtu, jo ārēji šīs divas puses nav manāmi atšķirīgas. Iznākumā Kants secina, ka ģeogrāfiski mēs orientējamies telpā, tikai balstoties uz subjektīvu atšķiršanu. Tālāk Kants piedāvā vārda “orientēties” matemātisko nozīmi – orientēties telpā vispār. Trešā, plašākā nozīme, ir spēja orientēties domāšanā vispār, t. i., orientēties loģiski. Kants raksta: “Pēc analogijas it viegli uzminēt, ka šī tīrā prāta nodarbe būtu vadīt [pašam] savu izmantošanu...” (*Ibid.*, 52).

Vācu filosofs, fenomenoloģijas pamatlicējs Edmunds Huserls (1859–1938) ir viens no pirmajiem, kas aplūko jēdzienu par telpas apzināšanos (kas to nosaka un kā tā veidojas) un sasaista to ar cilvēka ķermeni. Plaši tas aprakstīts 1907. gada lekciju ciklā “Lieta un telpa” (*Husserl*, 1997). Telpas raksturojums ir cieši saistīts ar

“appasauli” (*Umwelt*) jeb apkārtējo pasauli un vidi, kā arī intersubjektīvās (attiecībām starp cilvēkiem) telpas struktūru, ar cilvēka kā personas atrašanos vienmēr kādā noteiktā vietā jeb “šeit” (*Hier*). “Es skatos uz pasauli no noteiktas vietas,” raksta Huserls. Viņš uzskata, ka konstituējošā līmenī telpa iezīmējas kā orientēta telpa, kurā uztverošais ķermenis ir aplūkots kā ķermenis pasaulē un kā absolūtais “šeit”, t. i., kā absolūtais orientēšanās punkts visu citu objektu vidū. No šejienes rodas telpiskās orientācijas – augša, apakša, priekša, aizmugure, labā puse, kreisā puse, ko nosaka ķermenis, kas atrodas vietā “Šeit” un konstituē telpisko kārtību. Huserls šādu ķermeni nosauc par absolūto “nulles punktu”. Viņš raksta:

“Tā tad kinestēziskā telpa ir sistēma, kuru veido potenciālās pieturvietas – starppieturvietas – miera stāvokļa sākums un beigas. Šī kinestēziskajā nekustībā konstituētā pirm pasaule ir pasaule, kas konstanti ietver manu fizisko ķermeni jeb tā dēvēto nulles punktu. Un, pat soļojot, man joprojām liekas, ka mans šādi vai citādi, pa labi vai pa kreisi orientētais ķermenis, pats paliekot nekustīgs, aizvien vēl ir visas šīs laicīgās pasaules centrs – konstanta orientācijas nulle, kas savā nepārtrauktajā klātbūtnē ir un paliek, tā sakot, absolūta.” (Viriljo, 2000, 77)

Huserls uzsver, ka iezīmējas atšķirība starp cilvēka izjusto un piedzīvoto telpu un fiziku un dabaszinātnieku aprakstīto telpu:

“Zeme sākotnēji netika attēlota ne kustīga, ne apstājusies. Zeme vispirms bija orientieris, kas raksturoja citu ķermeņu kustību vai miera stāvokli. Kamēr vien nebūs iegūta būtiski jauna virsma, attiecībā pret kuru varēs noteikt Zemes – kustīga vai stāvoša kompakta ķermeņa nepārtrauktā un cirkulārā skrējiena virzienu, kamēr es nepārlicināšos, ka virsmu maiņa ir kļuvusi reāla – un tādējādi viena ķermeņa koordinātas varēs noteikt attiecībā pret divām virsmām –, tikmēr Zeme ir tieši virsma un nevis – ķermenis. Zeme nekustas.” (Viriljo, 2000, 78)

Tādējādi Huserls norāda uz pārrāvumu starp filosofijas un fizikas (dabaszinātnēm kopumā) izpratni par telpu, piešķirot telpai cilvēciski ķermenisku pārdzīvojuma apjēgsmi, kas sasaucas ar Kanta izpratni par telpas un ķermeņa attiecībām.

Huserla piedāvāto domu turpina vācu filosofs Martins Heidegers (1889–1976), kurš vēršas pret telpas izpratni, kas balstīta uz agrākajām tradīcijām (Ņūtons, Leibnics, Kants) un ietver subjekta un objekta nošķirumu. Heidegers cenšas telpu apjēgt jaunā un plašākā izteiksmē, tās apjēgsmi saistot ar esamību un laiku. Viņš aicina telpu aplūkot nevis kā tukšu, bet aizpildītu ar cilvēka radīto jēgu, runājot par telpu kā māju.

Heidegers atstāsta kādu atgadījumu ar sengrieķu filosofu Hērakleitu. Ziņkārīgie, kas nāca viņu aplūkot, bijuši pārsteigti, sastopot viņu nevis iegrimušu savās domās, bet gan sēžam mājās pie krāsns (cita versija liecina – labierīcībās).

Hērakleits esot viņiem teicis: “Arī šeit mīt dievi!” Šajā parastajā vietā – piemēram, pie krāsns mājā, kur katra lieta un katrs apstāklis, katra rīcība un nodoms ir pazīstams, ierasts, “arī šeit taču” dievi ir klātesoši. Heidegera pārdomas par telpu aktualizē viņam raksturīgo jēdzienu “mājas”, taču tā ontoloģiskajā⁸ nozīmē – mājas viņam ir kas tāds, kas ir pirms visa esošā, padarot esošo iespējamu. Mājas ir cilvēka sakārtota un cilvēku sakārtojoša telpa, cilvēka dzīves nepieciešamība un iespējamība.

Telpas apjēgsme parādās arī Heidegera rakstā “Lieta”, kurā, analizējot sengrieķu krūkas kā lietas tapšanu, viņš apraksta, kā pasaule iegūst cilvēcisko tuvību un elpu. Atgriezdamies pie sengrieķu izpratnes par lietu, Heidegers kritizē mūsdienās valdošo attieksmi pret lietām un tuvuma un tāluma izpratni:

“Visi attālumi laikā un telpā sarūk. Tur, uz kuriem agrāk cilvēks ceļoja nedēļām un mēnešiem ilgi, viņš tagad ar lidmašīnu nokļūst vienas nakts laikā. To, par ko agrāk cilvēks guva zināšanas tikai gadu gaitā, ja vispār tās ieguva, viņš ar radio palīdzību uzzina ik stundu un tūlīt.” (Heidegers, 1997, 101)

Filosofs brīdina:

“Taču steidzīga visu attālumu likvidēšana nenes sev līdzīgu tuvumu, jo tuvums nav rodamsniecīgā attāluma mērā. [...] Mazs attālums nav tuvums. Liels attālums vēl nav tālums. [...] Viss tiek saplūdināts vienveidīgā beztālumā.” (Heidegers, 1997, 101)

Lietā kā krūkā sastopas zeme un debess, dievišķie un mirstīgie. Krūka nav tikai māls, šķidrums pārnesamais, cilvēks nav krūku ražotājs. Heidegers uzsver:

“Katrs no šiem četriem savā veidā atspoguļo pārējo būtību. Turklāt katrs savā veidā atspoguļojas savā patībā četru vienkopuma ietvaros. Mēs saucam zemes un debess, dievišķo un mirstīgo vienkopuma spoguļspēles notikumu par pasauli. [...] Saudzēdami lietu kā lietu, mēs apdzīvojam tuvumu. Tuvuma tuvināšanās ir pasaules īstenā un vienīgā spoguļspēles dimensija.” (Heidegers, 1997, 111–112)

Heidegera pārdomās par telpu iezīmējas gan cilvēciskās pasaules un esamības saskarsmes dziļums, gan arī izskan aicinājums rūpēties un izjust zināmu bijību pret apkārtesošo pasauli. Telpa tiek aplūkota analogijā ar mājvietu kā tuvuma, drošības sajūtu nesēju – cilvēka, esamības un patiesības – mājvietu. Šo skatījumu Heidegers piedāvā kā alternatīvu zinātnes viedoklim: “Mēdz teikt, ka zinātnes zināšanām piemīt piespiedu raksturs. Neapšaubāmi. Taču – kur tad pastāv šie spaidi? Mūsu gadījumā spiedienā atteikties no krūkas – piepildītas ar vīnu – un tās vietā nolikt kaut koniecīgu, neļaujot lietām pašām par sevi pastāvēt kā mēru noteicošai īstenībai.” (Heidegers, 1997, 104) Heidegers šo zinātnes distancēto

⁸ Ontoloģija – mācība par esamību, esamības būtības noteicošajām iezīmēm.

skatījumu par lietām saista ar tuvuma zudumu starp cilvēku un pasauli kā jēgas pildītu telpu: “Tuvuma trūkums, pat novēršot jebkuru attālinājumu, ir novedis pie bezattāluma kundzības. Trūkstot tuvumam, lieta minētajā nozīmē kā lieta paliek nenotikusi.” (*Ibid.*, 113)

Telpa kultūras simbolu un zīmju formās

Vācu filosofis Ernsts Kasīrers (1874–1945) piedāvāja telpu aplūkot kā kultūras formu saistībā ar tādām cilvēka darbības simboliskajām izpausmēm kā mīts, reliģija, valoda, māksla, tās dēvējot par cilvēka simbolisko jomu izpausmi – “cilvēks vairs nedzīvo fiziskā universā, viņš dzīvo simboliskā universā” (Kasīrers, 1997, 35). Darba “Apcerējums par cilvēku” pirmajā daļā “Kas ir cilvēks” viņš raksta:

“Cilvēks ar realitāti vairs netiekas tieši; viņš to nevar skatīt vaigu vaigā. Jo vairāk cilvēks izvērš savas simboliskās darbības, jo tālāk, šķiet, atkāpjas realitāte. Cilvēks vairs nenodarbojas ar lietām, bet gan kādā ziņā nemitīgi sarunājas pats ar sevi, viņš ir tā ietīnī valodas formās, mākslas tēlos, mītiskos simbolos vai reliģiskos rituālos, ka bez mākslīgiem līdzekļiem vairs nespēj nekā saskatīt vai zināt.” (Kasīrers, 1997, 36)

Kasīrers, sekojot Kanta izpratnei par telpu, raksta, ka “telpa un laiks ir struktūra, kas aptver visu realitāti, bez telpas un laika nosacījumiem nevar iedomāties nevienu reālu lietu.” Atcerēsimies – Kants uzskatīja, ka telpa ir veids, kā mēs uztveram pasauli, un bez tās kā uztveres formas nevaram uztvert nevienu priekšmetu. Taču tāda izpratne par telpu kā uztveres formu nav bijusi vienmēr. Piemēram, kā norāda Kasīrers, “mītiska domāšana telpu un laiku neuzskata par tīrām vai tukšām formām, tās ir vareni noslēpumaini spēki, kas visu vada, kas valda un nosaka ne tikai mirstīgo, bet arī dievu dzīvi”. Kasīreru interesē analizēt to īpatno raksturu, kādu telpa un laiks iegūst cilvēka pieredzē. Viņš raksta: “Jāiet apkārtceļš: jāanalizē kultūras formas, lai atklātu patieso cilvēkpasauls telpas un laika raksturu. Tāda analīze vispirms noskaidro, ka pastāv fundamentāli atšķirīgi telpas un laika pieredzes tipi.” (Kasīrers, 1997, 50) Cilvēku pasauli atšķirībā no dzīvnieku pasaules raksturo kāds pastarpinājums starp receptoru un efektoru, un tā ir simbolu sistēma. Šis jaunieguvums, kas raksturo cilvēka īpašo atšķirību no citām dzīvām būtnēm, ir cilvēka dzīvi pilnībā pārveidojis.

Lai gan mūs interesē cilvēks, tomēr nebūt ne visām dzīvām būtnēm laiks un telpa izpaužas vienādi (arī citas dzīvās būtnes uztver laiku un telpu kā noteiktu gaismas ritmu un orientāciju un ar to saistīto pārvietošanos apkārtne kā savu uzturēšanos un eksistenci vidē). Zemāko organismu telpas uztvere atšķirsies no cilvēka uztveres. Kasīrers uzskata, ka psiholoģija nav pietiekama, lai atklātu telpas īpašo nozīmi cilvēka dzīvē, un būtu jāanalizē arī kultūras formas, lai atklātu telpas patieso raksturu cilvēka pasaulē. Šī analīze vispirms noskaidro, ka pastāv

fundamentāli atšķirīgi telpas un laika pieredzes tipi. Visas šīs formas nav vienā līmenī. Ir augstāki un zemāki slāņi, kas sakārtojas noteiktā kārtībā. Zemākais slānis ir organiskā telpa, ko varētu dēvēt par organismu spēju atrasties, pielāgoties un pārvietoties noteiktā vidē, kas ietver attāluma un virziena izjūtu. Tā lielākoties ir iedzimta izjūta. Dzīvniekus vada nevis kādas iegūtas zināšanas, mentāli priekšstati vai idejas par telpu, bet gan ķermeņa impulsi. Perceptuālā telpa jau ir augstāks līmenis un nav vairs tikai jutekļu dotums. Tā ietver sevī visus jutekliskās pieredzes elementus – optiskos, taktilos, akustiskos un kinestēziskos.

Kasīrers domā, ka grūtākais ir pateikt, kā visi šie elementi sadarbojas, lai izveidotu perceptuālo telpu. Tajā pašā laikā ne jau šīs perceptuālās telpas ģenēze ir svarīgākais, jāpēta ir simboliskā telpa. Te parādās cilvēka un dzīvnieku pasaules robeža. Organisko jeb darbības telpu Kasīrers nošķir no abstraktās jeb simboliskās telpas. Abstraktās telpas pastāvēšana bija viens no pirmajiem un svarīgākajiem grieķu filosofu atklājumiem. Organiskā telpa un laiks ir zemākais slānis, kas piemīt zemākajiem organismiem un nodrošina pielāgošanos un izdzīvošanu dzīvībai nepieciešamajā vidē. Savukārt perceptuālās telpas izjūta piemīt augstākajiem dzīvniekiem. Tā aptver visus jutekliskos dotumus. Galu galā ir arī simboliskā telpa, kas piemīt tikai cilvēkiem.

Simboliskās telpas rašanās ir saistāma ar darbības un abstraktās telpas nošķiruma veidošanos. Pirmatnējā ir darbības telpa. To raksturo praktisko vajadzību un interešu realizācija, taču, to reflektējot, rodas abstraktā telpa. Abstraktai telpai svarīgs ir nevis lietu patiesums, bet gan teorēmu un spriedumu patiesums. Abstraktās telpas ietvaros parādās spēja reflektēt un aprakstīt telpu simboliski – ģeometrijas, astronomijas un matemātikas simbolos. Spēja radīt simbolisko telpu ir neatkārtājama cilvēka iezīme.

Šāds priekšstats par telpu kā simbolu un zīmju savijumu saskan ar semiotiķa Jurija Lotmana (1922–1993) ideju par Visumu kā zīmju kopumu. Lotmans kā kultūras semiotiķis izmanto noosfēras⁹ un biosfēras jēdzienus, kas tiek attiecināti uz zīmes¹⁰ sfēru: “Mums ir darīšana ar noteiktu sfēru, kurai piemīt noslēgtas telpas pazīmes.” (Lotmans, 1993, 138) Biosfēru viņš izprot kā dzīvu vielu, kā Zemes virsmas ādu: “Biosfērai ir pavisam noteikta uzbūve, kura vienmēr noteic to, kas šajā sfērā notiek. Cilvēks, ja aplūkojam to dabā, tāpat kā visi dzīvie organismi, kā jebkurš dzīvs radījums, ir biosfēras funkcija tās noteiktajā telplaikā.” (*Ibid.*) Atomārā zīme pati par sevi autonomi, atrauti nespēj funkcionēt, tā pastāv tikai “dzīvas” semiotiskās telpas un kultūras ietvarā. “Semiotisko universu var uzskatīt par atsevišķu tekstu un savstarpēji noslēgtu valodu kopumu.” (*Ibid.*)

⁹ Noosfēra – jēdziens par Zemes apziņas sfēru.

¹⁰ Zīme – priekšmets, atveidojums, attēls, kas apzīmē, norāda uz kaut ko.

Zīmju sfēra ir tā semiotiskā telpa, ārpus kuras nav iespējama semioze (zīmju veidošana un zīmju sistēmas): “Visa semiotiskā telpa var tikt apskatīta kā vienots mehānisms (ja ne organisms). [..] Līdzīgi kā, salīmējot atsevišķus bifštekus, mēs neiegūsim teļu, bet, sadalot teļu, varam iegūt bifštekus.” (Lotmans, 1993, 138) Telpa, izprasta kā zīmju kopums, kā teksts, paver perspektīvu tās šifrēšanai, dekonstruēšanai un rekonstruēšanai, tas ietver telpas aprakstus, noteiktu struktūru un gramatiku.

Savukārt franču sociologs Žans Bodrijārs (1929–2007) darbā “Simulakri un simulācija” runā par telpu kā simulakru piepildītu universu. Simulakrs tiek izprasts kā manipulatīvos tīklojumos funkcionējošs realitātes modelis, kas neatgriezeniski zaudējis saikni ar realitāti:

“Tagad tā vairs nav kartes, dublikāta, spoguļa vai jēdziena abstrakcija. Tā vairs nav teritorijas, konkrētas būtnes, substances simulācija. Tā ir hiperreālā ģenerēšana, izmantojot nezināmas izcelsmes nereālus reālā modeļus. Teritorija vairs nepastāv ne pirms, ne pēc kartes. Kopš šā brīža karte ir teritorijas priekštece – simulakru precesija –, tā rada teritoriju. Reāla ir teritorija, nevis karte, un tās atliekas šur tur aizķērušās, ne vairs impērijas tuksnesīgajos klajumos, bet mūsējos. *Realitātes pašas sevī tuksnesī.*” (Bodrijārs, 2000, 7)

Bodrijāram realitāte ir hiperrealitāte, sintēzes produkts, kas radies no modeļu kombinācijām hipertelpā bez atmosfēras:

“[..] pāreja uz telpu, kuras izliekums vairs nav ne tāds kā realitātei, ne arī tāds kā patiesībai, simulācijas ēru ievada visu referenču likvidācija.” (Bodrijārs, 2000, 8)

“[..] realitāte tiek aizstāta ar realitātes zīmēm. Realitātei vairs nekad nebūs iespējams realizēties [..]” (Bodrijārs, 2000, 8)

“[..] hiperrealitāte būs pasargāta no nereālā, no jebkuras atšķirības starp reālo un šķietamo, atstājot vietu tikai modeļu orbitālai mijai un simulētai atšķirību ģenerācijai.” (Bodrijārs, 2000, 8)

Šī filosofa izpratnē telpa parādās kā supermārkets un preču hipertelpa:

“Jau trīsdesmit kilometru rādiusā visas ceļa zīmes norāda uz šiem lielajiem šķirošanas centriem – supermārketiem, uz šīm preču hipertelpām, kur daudzējādā ziņā tiek gatavota jauna socialitāte. [..] Supermārkets nosaka aglomerāciju, radot pilsētas izžušanu. Tie arī nosaka autoceļu virzību. [..] Supermārkets kā kodols. Pilsēta, pat moderna, to vairs neabsorbē. Tieši kodols nosaka aglomerācijas kustību orbītu. Pilsēta tiek transplantēta ārpuspilsētā un uzskatīta par hiperreālu modeli. [..] Iezīmējas pilsētas kā kvalitatīvas telpas, sabiedrības oriģinālas sintēzes gals. [..] Supermārkets kā simulācijas pols – visu funkciju vienlaicīgums, bez pagātnes, bez nākotnes, operativitāte uz visām pusēm.” (Bodrijārs, 2000, 70–73)

Kibertelpas virtuālā estētika

Ko atbildēt uz Bodrijāra intelektuālajiem izaicinājumiem patērētāju sabiedrībai?

Mūsdienās jaunās tehnoloģijas un to radītie mediji, neapšaubāmi, ir ieņēmuši būtisku vietu ikdienas dzīvē. Heidegers mēģina restaurēt tuvuma un tāluma jēgu, savukārt vācu filosofs Volfgangs Velšs jauno realitāti mēģina aprakstīt un humanizēt ar estētiskās (*aisthēsis*) pieredzes konceptiem, lai gan pieņem Bodrijāra domu par realitātes un īstenības aizstāšanu ar manipulējamu hiperrealitāti un simulāciju, kas pārvēršas kibertelpā.

Velšs raksta:

“Kur valda gaismas ātrums, telpiskajām distancēm nav nozīmes. Zūd vietu savdabīgums, jo mediju elektroniskais aprīkojums pārspēj visas lokālās īpatnības: no katras vietas var veikt vienas un tās pašas komunikatīvās darbības. Tāpat pagātne datu apstrādē un nākotne izskaitļotā ekstrapolācijā kļūst pārvaldāmas un tendenciozi tiek pārvērstas telemātiskās tagadnes saturā. [...] Telpa un laiks, mūsu pasaules ierastās pamatkoordinātas, kļūst salīdzinoši marginālas. Tik tālu sniedzas elektronisko komunikāciju pasaules ieviestās pārmaiņas reālajā pasaulē.” (Velšs, 2005, 277)

Velšs brīdina, ka robeža starp virtuālo un reālo var būt ļoti trausla:

“Kibertelpas ietvaros mēs nestāvam distancēti iepretim kādam attēlam, bet ieejam tajā un ar vizuālo, akustisko un taustes sensoru palīdzību varam pārvietoties attēla virtuālajā pasaulē kā reālā pasaulē. [...] Ieejot virtuālajā pasaulē kā reālajā, mēs konkrēti pieredzam, ka virtuālais arī var būt reāls, un te var rasties pieņēmums, ka viss reālais kādā aspektā var būt virtuāls. [...] Robežas starp realitāti un virtualitāti kļūst pavisam nedrošas un caurlaidīgas.” (Velšs, 2005, 280–281)

Viņš aicina apgūt jaunu skatījumu uz telpu, mācīties no jauna to izjust:

“[...] mums nebūtu nedz mediju izraisītā eiforijā, nedz ķermeņiskā fanātismā jāreducē mūsdienu divkāršā figūra tikai uz kādu vienu no tās poliem (kartēziskā zinātniskā stingrība, Erasma un Montēņa humānisms). Mums būtu jāsauglabā abas acis – vai drīzāk jāteic: mums no jauna jāmacās tās atvērt.” (Velšs, 2005, 280–281)

Telpas jaunie izaicinājumi un metamorfozes

Citas telpas: vietas sociālā vara un domāšanas teritorija

Atgriezīsimies pie franču filosofa Mišela Fuko. Viņu interesē varas attiecības starp cilvēkiem un jautājums, kā vara atklājas dažādās cilvēciskās darbībās un izpausmēs, tostarp arī zināšanās par to, kā cilvēku un sabiedrības apdzīvotas

un institucionalizētas telpas ietvaros nodala utopijas no heterotopijām. Plašāk pazīstams ir Fuko raksts "Citas telpas" (*Des Espace Autres*), 1967 (1984), kurā viņš norāda, ka telpa nav abstrakta, tā vienmēr ir piepildīta un caur šo piepildītību vispār ir domājama un apdzīvojama. Telpu piepilda pašu cilvēku radītas atrašanās vietas, dzīvojamās telpas un lietas, kuras caurauž sociālā tīklojuma un varas attiecības. Fuko runā par ārējo telpu – pasauli, kurā rit mūsu dzīve. Tā nav heterogēna telpa. Mēs dzīvojam nevis vakuumā, bet gan daudzu attiecību lokā, kuras nevar reducēt vienu uz otru. Mēs varam aprakstīt visas šīs attiecības, piemēram, vilcienu tīklus, ielas, autotransporta maģistrāles. Mēs varam aprakstīt dažādos novietojumus, kuros atrodas cilvēki un viņu veidotās lietas, kā arī vietas, izmantojot attiecības, kas nosaka šīs vietas. Caur šiem punktiem, kurus aprakstām, varam aprakstīt arī laika struktūru un attiecības, kas tajos notiek, piemēram, pieturas vieta un kustība – kā kafejnīcas, kinoteātri, pludmale, vai miera vieta – māja, gulta.

Fuko interesē tās vietas, kas nosaka, neitralizē vai apvērš visas attiecības, kuras tajā pašā laikā šīs vietas ir noteikušas. Fuko runā par utopijām un heterotopijām. Utopija ir vieta, kuras nav, ireāla vieta – vieta bez konkrētas vietas. Savukārt heterotopijas ir reālas, apdzīvotas vietas, kas apkopo sevī dažādas atrašanās vietas ar to atšķirīgajām dimensijām un laika ilgstamībām. Ir arī telpas, kurās ir abu pazīmes. Fuko uzskata, ka spogulis tam ir spilgts piemērs: spogulis ir gan utopija, gan heterotopija. Tas ir utopija, jo tā ir vieta bez vietas; spogulī es sevi redzu tur, kur es neesmu – virtuālā aizspogulijā. Vienlaikus tā ir heterotopija, jo spogulis kā priekšmets ir novietots konkrētā vietā; spogulis reāli eksistē.

Fuko interesē aprakstīt tieši heterotopijas, kas ir, piemēram, teātris, bibliotēka, māja, kapsēta, muzejs, kolonija, bordelis, kuģis. Fuko izdala sešus heterotopiju aprakstīšanas principus.

- Pirmais princips – heterotopijas ir raksturīgas visām kultūrām, nav tādas kultūras, kurās tās nebūtu. Taču tām nav vienotas formas. Primitīvajās kultūrās ir krīzes heterotopijas (noteiktai cilvēku grupai sakrālas vai aizliegtas vietas). Mūsdienās tās izzūd, taču to vietā nāk deviatīvās heterotopijas (atrašanās vietas, kurās ievieto tos, kas citiem nav pieņemami), piemēram, cietumi.
- Otrais princips – vienā sabiedrībā vienas heterotopijas funkcijas var mainīties un būt atšķirīgas, turklāt sabiedrība to var ietekmēt. Piemēram, kapsētu kā heterotopiju pārvietošana no pilsētas centra, kur tās atradās līdzās baznīcām, uz pilsētas nomalēm.
- Trešais princips – heterotopija var sevī apkopot vietas, kuras ir savstarpēji pretrunīgas, nesavietojamas, piemēram, teātrī izrādes laikā uz skatuves mainās dažādas dekorācijas; kinoteātrī kā telpā tiek demonstrēta filma par citām norises vietām. Šajā principā kā piemērs, pēc Fuko domām, iekļaujams arī dārzs, kas agrāk simbolizējis paklāju – simbolisku pasauli miniatūrā formā.

- Ceturtais princips – heterotopijas ir saistītas ar atsevišķiem laika nogriežņiem. Tās sāk pilnasinīgi funkcionēt tikai tad, kad notiek lūzums tradicionālajā laika izjūtā. Te kā piemēri minamas kapsētas, kas simbolizē dzīves pazušanu, vai arī muzeji un bibliotēkas, kas ir heterotopijas ar ieceri bezgalīgi uzkrāt laiku. Tajā pašā laikā ir heterotopijas, kas uzsver laika plūdumu, pārējamību un cikliskumu. Tādi ir, piemēram, gadatirgi. Mūsdienās šāda heterotopija ir vasarnīca, kurā pavadīt atvaļinājumu.
- Piektais princips – heterotopijas paredz sistēmu, kas tās aizver un atver, kas tās padara vai nu izolētas, vai caurlaidīgas. Tā ne vienmēr ir publiska vieta. Lai tajās iekļūtu, ir nepieciešams veikt noteiktu rituālu vai attīrīšanos. Tāda ir, piemēram, musulmaņu pirts. Tāds ir, piemēram, cietums. Fuko norāda, ka arī tas, kas šķietami ir atvērts, nebūt ne vienmēr tāds ir – arī lai tajā iekļūtu, ir jāveic noteikti rituāli.
- Sestais princips – heterotopijas ir saistītas ar visām atlikušajām vietām, tās iekļaujas veselumā. Šī funkcija atraisās starp diviem pretējiem poliēm. No vienas puses, tās funkcija ir radīt ilūziju, kas pakļauj reālo telpu, no otras puses – radīt telpu, kas ir pretēja esošajai, perfektāka reālajai telpai. Tā ir kā reālās telpas kompensācija. Tādas ir, piemēram, kolonijas un bordelji. Savukārt kuģis ir heterotopija par *excellence* – it kā jūrā peldošs koka gabals, taču tā ir vieta bez vietas, turklāt noslēgta sevī, bet vienlaikus atvērta bezgalīgajam okeānam. Kuģis peld no ostas uz ostu, no valsts uz valsti, meklējot dārgumus to dārzos. Kuģis ir ne tikai ekonomiskās attīstības līdzeklis, bet arī spilgtākā iztēles krātuve. Fuko uzsver, ka civilizācijās bez kuģiem izplēn sapņi, spiegošana aizstāj piedzīvojumus, savukārt policija – pirātus (*Foucault, 1967 (1984), 8*).

Mūsdienu krievu filosofs V. Podoroga uzskata:

“[...] heterotopija ir jebkuras dzīvās būtnes pamatfunkcija. Tā var mainīties un pārmainīties. Cilvēka dzīve starp dzimšanu un nāvi ir kustība no vienas heterotopijas uz otru. Cita lieta, kad heterotopiju princips netiek ņemts vērā vai tiek pakļauts izstumšanai. Tieši tad var notikt sastapšanās ar paša izstumto Dubultnieku, tieši tad šī satikšanās iedarbosies uz mums kā nepieredzēts šoks. Heterotopija ir telpa, kurā savietots nesavietojamais. Ja dzīvības telpa ir spējīga sevi atražot un attīstīt, tad tas nozīmē, ka heterotopiskā struktūra ir noturīga un efektīva.” (Citēts no *Исечмакова, 64*)

Mišela Fuko skatījums uz telpu parāda, ka vietu, kas ir konkrēta telpa, veido nevis kādas abstraktas uztveres matricas (kā bija Kantam), bet gan sabiedrībā iesakņoti noteikumi un normas, kā kurā vietā cilvēkiem ir jāuzvedas un kā ar šo uzvedību parādās arī noteikti domāšanas un uztveres veidi.

Savukārt franču filosofu Žila Delēza (1925–1995) un Fēliksa Gvatari (1930–1992) darbos būtisku lomu ieņem ar telpu saistīti jēdzieni. Viņi filosofijā ienes telpiskus konceptus, piemēram, gluda un rievota telpa, nomadisks un

sedatīvs, deteritorializācija un reteritorializācija, ieloce, virsma. Ž. Delēzs un V. Gvatari grāmatā “Kas ir filosofija?” telpu aplūko saistībā ar domāšanu (Delēzs, Gvatari, 2010, 95–127). “Subjekts un objekts nav labākais veids, kā tuvoties domāšanai. Domāšana nav nedz pavediens, kas nostiepts starp subjektu un objektu, nedz viena riņķošana ap otru. Domāšana drīzāk norisinās teritorijas un zemes saistē.” Runa ir par ģeofilosofiju, kas nozīmē: aplūkot domāšanu saistībā ar cilvēku un sabiedrību mēģinājumiem apdzīvot noteiktu vidi, sadzīvot ar citām kopienām un saglabāt pašam sevi. Zeme viņiem ir vide, kur var izvērsties domāšana un dzimt idejas:

“[...] zeme turpina veikt deteritorializācijas kustību uz vietas, ar ko tā pārsniedz visas teritorijas, – zeme ir deteritorializējoša un deteritorializēta. Zeme sakrīt ar to kustībām, kuri masveidā pamet savu teritoriju, – langusti virknē pa vienam iesoļo ūdens dzelmē un svētceļnieki vai bruņinieki jāļ pa bēgošo debesu līniju. Zeme nav viena stihija pārējo stihiju vidū, tā vienā skāvienā apvieno visas stihijas, kuras tā izmanto, lai deteritorializētu teritoriju. Deteritorializācijas kustības nav atdalāmas no teritorijām, kas ved citur, un reteritorializācijas procesi nav atdalāmi no zemes, kas atdod atpakaļ teritorijas. Teritorija un zeme ir divi komponenti ar divām neizšķiramām zonām – deteritorializāciju (no teritorijas uz zemi) un reteritorializāciju (no zemes uz teritoriju). Nav iespējams pateikt, kas nāk vispirms.” (Delēzs, Gvatari, 2010, 95)

Katras filosofijas īpatnības saistāmas ar vietu un apstākļiem, kuros tā rodas. Piemēram, grieķu filosofijas rašanās un uzplaukums tiek saistīts ar polisas struktūras un no Jonijas ieklejojušo filosofu izveidotās domāšanas telpas sastapšanos. Domāšana iesaistās attiecībās starp teritoriju un zemi, un līdz ar to ģeogrāfija iegūst nosacītu pārsvaru pār vēsturi jeb filosofisko ideju nepārtrauktu pārmantošanu un attīstīšanu. Saskaņā ar Delēzu un Gvatari, filosofija reteritorializējas konceptos. Līdz ar to ģeofilosofija pieņem, ka izšķirošie domāšanas notikumi risinās ārpus fiksējamās vēstures kā atbildes uz mainīgo dzīves vidi un apstākļu sakritībām, kuras kādu laiku tomēr spēj iegūt zināmu noturīgumu. Delēzs un Gvatari nostājas pret vēsturi un pievēršas tapšanai kā alternatīvam īstenas esamības modelim.

Telpas metafora zināšanu telpā

Lai dzīvotu pilsētā un iekļautos modernajā sabiedrībā, nepieciešams priekšnosacījums ir spēja orientēties telpā un laikā.¹¹ Taču par kādu telpu un laiku šajā gadījumā ir runa? Modernās filosofijas iedibinātājs Renē Dekarts nošķir lietas, kam piemīt izplatījums, t. i., lietas telpā (*res extensa*) un lietas laikā (*res intensa*).

¹¹ Sk.: Dangermond, J. *Spatial Thinking is Fundamental*. Iegūts no: <https://www.forbes.com/sites/esri/2017/11/02/spatial-thinking-is-fundamental/> [sk. 25.11.2017.]. Rakstā aplūkots arvien pieaugošais tehnoloģiju apjoms, kas apstrādā ģeogrāfiskās informācijas sistēmas (GIS) datus.

Ar vienām saistāma kustība, savukārt ar otrām – domāšana. Uz šo sakārtojumu balstās mūsdienu modernā pasaules izpratne. Vispirms uz to pamatojas telpas un laika zināms pretstatījums, kura avots ir telpiskā ķermeņa un netelpiskās dvēseles pretstats, bet vēlāk tas ir pamats spāializētā laika pretstatījumam netelpiskajam jeb intensīvajam laikam.

Mūsdienās telpa ir jāskata kā sociālā telpa, kas ietver vienlaicīgi telpu dažādību, kuras savstarpēji pārklājas, ir pielīdzināmas cita citai vai arī pastāv paradoksa un antagonisma attiecībās. Telpa ir sociāla konstrukcija, bet sociālais savukārt pastāv telpiskā izvērsumā. Turklāt šādi telpa nav domājama kā tukša un statiska telpa, tā ir dinamiska un ir atkarīga no sociālo attiecību izmaiņām. Sociālā mijiedarbība rosina apjēgt to telpiskās ar nozīmi un jēgu apveltītās attiecības. Lielpilsētas mainīgos ritmus nosaka intimitātes un atsvešinātības savstarpējā mija, naudas abstraktā vara, kas ienes distanci starp tuvajiem un tuvina tālos.

“Zināšanu telpa” tās tradicionālajā izpratnē ir hierarhiska, strukturēta un lineāra. Turpretim informācijas sabiedrībā zināšanu telpa tiek asociēta ar pasaules globālā tīmekļa telpu. Tās raksturīgākie apzīmējumi ir atvērtība, plūdenums un dinamiska mainība. Tā ir radošas pārpilnības un nekārtības telpa. Metaforas, ar kuru palīdzību tiek raksturota informācijas telpa, visbiežāk ir “informācijas plūdi” un “informācijas okeāns”. Šādā vidē nākas pārvērtēt zināšanu kritērijus. Tāpēc nav brīnums, ka pētnieki sāk runāt par tā dēvēto kognitīvo ekoloģiju, ar to saprotot interaktīvos tīklojumus, kas nodrošina skatāmu un klausāmu indivīda un grupas klātbūtni, kas gūst tajā izpausmi. Zināšanu tiešais nesējs nav fizikāla kopiena un tās ķermeniskā atmiņa, bet gan kibertelpa, virtuālo pasaulu reģions, pateicoties kuram kopienas atklāj un konstruē savus mērķus un saprot sevi kā racionālas kopienas. Atmiņas performatīvās darbības šādas politiskās un lokālās saites nobīdes gadījumā ir tās, kam jāpiedalās atbilstīgas racionalitātes nodrošināšanā. Atšķirībā no kultūras, kura balstās uz pārbaudītiem aprioriem principiem, uzturot tos ar hierarhijas un secības kontroles palīdzību, kibertelpas kultūrā hierarhija un secīgums tiek atmesti (Rubene, 2006, 69).

Arī franču kultūras teorētiķis un urbānists Pols Viriljo (*Paul Virilio*) uzskata, ka kibernetiskā telpa ir raksturojama ar citādas perspektīvas formu, kas vairs neatgādina ierasto vizuāli audiālo perspektīvu. Telekontakta ietvaros mainās izpratne par ierastajām attiecībām starp tuvo un tālo, iekšējo un ārējo. Par to pārliecināties ikreiz, kad, neraugoties uz lielo distanci, skatām notikumus, dzirdam un sadarbojamies. Viriljo šķiet, ka līdztekus zaļajai ekoloģijai vajadzētu runāt un domāt par “pelēko ekoloģiju”, ar to saprotot utopisku pretošanos distances zudumam. Pēc Viriljo domām, šī tendence liek pievērst uzmanību sadurai (*interface*) starp “visiem ķermeņiem, visām vietām, visiem pasaules punktiem”, t. i., tuvumam. Viriljo akcentē pieaugošo ātrumu un norāda uz “dromosfērisko piesārņojumu”, kura dēļ veidojas “aizmiršanas civilizācija”, kas dzīvo telekontakta (*telepresence*)

pasaulē, kurā nepastāv nedz horizonts, nedz dziļums un citas optiskas atšķirības. Telekontakta ietvaros atšķirības starp objekta un subjekta telpu nav definējamas (Viriljo, 2000, 77–93).

Savijas arī laika un telpas izpratnes. Ja agrāk lietoja laika plūsmas metaforu, tad tagad drīzāk sastopamies ar metaforu “laiks stāv uz vietas”, bet pretstatā tam mums ir plūdenas identitātes un informācijas plūsmas. Manuels Kastells (*Manuel Castells*) plūsmu raksturo ar telpas nojēguma palīdzību: “Plūsmu telpa ir sociālo laiku sadalošo prakšu materiālā organizācija, kas darbojas, pateicoties plūsmām.” (Rubene, 2000, 68) Informācijas plūsma līdzīgi laika plūsmai ir metafora. Taču tā ļauj uzskatāmi pieteikt citu tēlu, proti, “informācijas plaisas” (*digital gap*) metaforu. Informācijas plūsmas ir radījušas dziļas plaisas starp attīstītajām un neattīstītajām valstīm, starp reģioniem, dzimumiem un paaudzēm. Informācijas plaisa ir telpa, kura ir izslēgta no dzīves vitālās komunikatīvās telpas. Plaisas tēls liek pievērst uzmanību arī tam, ka plūsma plūst nevis plaisā, bet gan lielākas plūsmas virzienā. Tam par labu liecina gan tas, ka informācijas iegūšanas un lietošanas priekšnosacījums jau ir zināma kompetence, gan arī tas, ka jau apgūtās informācijas tehnoloģijas ietver prasību pēc vēl ātrākām, vēl efektīvākām informācijas iegūšanas ierīcēm. Pasaule ir pārvērtusies par noslēgtu, samazinātu un saspiestu telpu.

Tātad varam piekrist latviešu filosofes Māras Rubenes teiktajam:

“Ja pasaules telpu ir kolonizējusi racionalizācijas un kārtības loģika, tad jaunākais ir tas, ka šādi kolonizēts ir arī laiks. Kapitālistisko iedomu galvenais sasniegums ir nākotnes kolonizācija, kas nozīmē arī iespējamības kolonizāciju.” (Rubene, 2000, 69)

Dzīves labirints

Cilvēka dzīvi un aktivitātes, arī radošās, piemēram, literāru tekstu, var aplūkot, izmantojot telpas metaforu. Viens no šādiem jēdzieniem ir “labirints”. Itāļu rakstnieks, semiotiķis un filozofs Umberto Eko darba “Rozes vārds” pēcvārdā min trīs labirintu veidus. Pirmais ir grieķu labirints. Tajā ir centrs un izeja. Sasniedzot centru, var doties atpakaļ uz izeju. Tiesa, šī labirinta centrā var mājot briesmonis Mīnotauris, kas var viest bailes ar tā neprognozējamo rīcību. Šādu labirintu var iziet, ja atrod pareizo ceļu, sekojot noteiktam pavedienam. Otrs labirinta veids ir manierisma labirints, kas atgādina sīki sazarotu sakņu sistēmu un lapotni. Izeja tam ir tikai viena, un gājējs var kļūdīties. Tomēr viņam ir jāmēģina. Trešais labirinta veids ir rizomiskais labirints. Rizoma ir sakņu savijums, daudzdimensionāls ieloču mudžeklis. Tas ir kā tīkls, kurā katrs ceļš var būt savienots ar citu. Šādam labirintam nav ne centra, ne perifērijas, ne sākuma, ne beigu. Tam nav arī izejas, jo tas ir potenciāli bezgalīgs. Vienā punktā var nokļūt no dažādām pusēm,

un šajā punktā atklājas ceļi visos virzienos (Eko, 1998, 637–638). Meklēt vienu izeju, mērķi, pamatu ir bezjēdzīgi. Rizomiskais labirints kā telpas sakārtojums vai, precīzāk sakot, izkliedējums metaforiski raksturo cilvēka dzīvi mūsdienu pasaulē, kurā nav tieši izvēlētu mērķu un ceļu. Pārvietošanās rizomiskajā labirintā ir iespējama, interpretējot spēli ceļu izvēlē, savā ziņā veicot detektīvisku piedzīvojumu, kas paredz domāt līdzīgu savas dzīves norisei, nevis slimīgi dzīties pēc iedomu tēliem par patiesību (Šuvajevs, 1998, 693).

Nobeigums

Aplūkojot telpas dažādās nozīmes un attiecības ar cilvēka izpratni par telpu, atklājot gan vārda “telpa” nozīmes veidošanās vēsturi, gan telpas kā uztveres spējas attiecībās ar pasauli, iespējams izsekot gan telpas un vietas nošķīrumam, parādot to nozīmju sākumu Platona un Aristoteļa pieteiktajos jēdzienos “chora” un “topos”, gan nozīmīgākajām filosofiskajām teorijām par telpu, piemēram, Imanuela Kanta veidotajam telpas izklāstam.

Telpas jēdziens mūsdienu domātāju tekstos mainās, tos caurvij telpas nozīmes transformācija no abstraktas telpas uz cilvēciski konkrētu, jēgpilnu vietu, kas tiek sasaistīta gan ar kultūras formām (Ernests Kasīrs), gan cilvēka ķermeni (Edmunds Huserls), gan viņa uzturēšanās vietu un mājām (Martins Heidegers). Atsevišķi domātāji (Jurijis Lotmans) uztver telpu kā zīmju sistēmu, kas var atklāties gan konkrētu vietu analizē, piemēram, lielveikalu aplūkojumā, kā to dara Žans Bodrijārs, gan abstraktās telpas decentralizāciju deteritorizācijas formā, uzrādot konkrētās vietas un domāšanas attiecības (Žils Delēzs). Savukārt Mišels Fuko piedāvā pieeju telpai kā īpašai vietai – heterotopijai, kas nosaka cilvēka izturēšanos un varas attiecības. Un nenoliedzami – saistībā ar telpas jēdzienu parādās arvien jauni izaicinājumi, ko rada telpas metaforizēšana (piemēram, lietojot jēdzienu “zināšanu telpa”), jaunākās tehnoloģijas (Pols Viriljo), kas piedāvā tādu fenomenu kā virtuālā telpa (Volfgangs Velšs) un telpas attiecības ar labirintu (Umberto Eko).

SPACE

Summary

The article analyses the concept of space. It comprises four paragraphs: space and place, space as form of human perception, turn to the flesh and place of space, metamorphosis of space and its new challenges. Initially, it explains historical transformation and the overview of space showing the etymological meaning of the word “space” and its relation to the human world. Further, the author turns to

the explanation of distinction between space and place showing the roots of this distinction within texts of ancient philosophers – Plato and Aristotle. Additionally, the article covers the main philosophical approaches to the concept of space and its transformation during the 20th century characterised with “spatial turn”. The article includes an overview of different theories and approaches to space, including conceptions of such significant philosophers as I. Kant, E. Husserl, M. Heidegger, E. Cassirer, M. Foucault, G. Deleuze, J. Baudrillard, J. Lotman, W. Welsh, P. Virillio, and U. Eco. The article has depicted transformation of space throughout history from abstract space to concrete place that is fulfilled with human sense and meaning.

Izmantotā literatūra

1. Aristotle. *Physic Books III and IV*. Transl. with introduction and notes by Edward Hussey. Oxford, 1993.
2. Blackburn, S. *The Oxford dictionary of philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
3. Bodrijārs, Ž. *Simulakri un simulācija*. Rīga: Omnia Mea, 2000.
4. Casey, E. S. *Space. No: The Routledge Companion to Phenomenology*. Sebastian Luft and Soren Overgaard, eds., 2011.
5. Cresswell, T. *Place. A short introduction*. Blackwell Publishing, 2004.
6. Delēzs, Ž., Gvatari, F. *Kas ir filozofija*. Tulk. R. Zembahs. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2010.
7. Eko, U. *Rozes vārds*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 1998.
8. Foucault, M. *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias*. Iegūts no: <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> [sk. 24.09.2017.].
9. Heidegers, M. Lieta. Tulk. R. Kūlis. *Kentaurs XXI*. Nr. 14, 1997. gada decembris.
10. Husserl, E. *Thing and space. Lectures of 1907*. Transl. R. Rojcewicz. Springer-science & Business Media Dordrecht, 1997.
11. Kants, I. Ko nozīmē orientēties domāšanā. No: Kants, I. *Kas ir apgaismība?* Tulk. I. Šuvajevs. Rīga: Zvaigzne ABC, 2005.
12. Kants, I. *Tīrā prāta kritika*. Tulk. R. Kūlis. Rīga: Zinātne, 2011.
13. Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca, 2. sējums*. Rīga: Avots, 1992.
14. Kasīrers, E. *Apcerējums par cilvēku. Ievads kultūras filozofijā*. Rīga: Intelektis, 1997.
15. Kūle, M., Kūlis, R. Laiks un telpa. No: Kūle, M., Kūlis, R. *Filozofija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998.
16. Lotmans, J. Par zīmju sfēru. No: *Kultūra. Teksts. Zīme*. Sastādītājs un tulkotājs I. Šuvajevs. Rīga: Elpa, 1993.
17. Rubene, M. Laiks un telpa: jauni aspekti mainīgajā informācijas vidē. No: *Informācijas vide Latvijā: 21. gadsimta sākums*. I. Brikšes redakcijā. Rīga: Zinātne, 2006. Iegūts no: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/item_1288_Informācijas-Vide.pdf [sk. 24.09.2017.].
18. Šķilters, J. Telpa. *Studija*. Nr. 113, aprīlis–maijs, 2017.
19. Šuvajevs, I. Eko vārds. No: Eko, U. *Rozes vārds*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 1998.

20. Tuan, Yi-Fu. *Space and place. The perspective of experience*. Minnesota: University of Minnesota Press, 2001.
21. Velšs, V. Mākslīgās paradīzes? Vērojumi par elektronisko mediju pasauli – un par citām pasaulēm. No: Velšs, V. *Estētikas robežceļi*. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs, 2005.
22. Viriljo, P. Inerces spēks. *Kentaurs XXI*. Nr. 22, 2000. gada augusts.
23. Wick, R. *Kant: A Complete introduction: Teach yourself*. Hodder & Stoughton, 2013.
24. Zariņš, V. Piezīmes pie paragrāfiem. No: Leibnics. *Monadoloģija*, Rīga, 2011. Iegūts no: <http://85.254.250.28/downloads1/zarins/monadologija-master.pdf> [sk. 25.09.2017].
25. Zeyl, D. *Plato's Timaeus*. Iegūts no: <https://plato.stanford.edu/entries/plato-timaeus/> [sk. 24.09.2017].
26. Шестакова Э. Г. Гетеротопия – рабочее понятие современной гуманитаристики: литературоведческий аспект. *Критика и семиотика*, 2014/1. Iegūts no: http://www.philology.nsc.ru/journals/kis/pdf/CS_20/cso2oshestakova.pdf [sk. 24.09.2017].
27. Толпа. Iegūts no: <https://etymological.academic.ru/5199/толпа> [sk. 24.09.2017].